

Laatste nieuwsbrief Waddensleutels

Begin oktober eindigde Waddensleutels officieel. Toch gaat het werk door. Niet meer onder de paraplu van Waddensleutels, maar als spin-off binnen andere projecten. De opgedane kennis en ervaring verspreidt zich.

Tijssse van der Heide wil drempels overwinnen. Binnen Waddensleutels experimenteerde hij met de vestigingsdrempel voor mossellarven op wadplaten. "Mossellarven vestigen zich lastig op een kale zandplaat. Beide systemen - zowel zandplaten als volwassen mosselbanken - houden zichzelf in stand", vertelt Van der Heide.

Afbreekbare mosselkrat

Als hulpmiddel voor mossellarven ontwikkelde hij binnen Waddensleutels de biologisch afbreekbare mosselkrat. Zijn vinding werkt als volgt: "Met onze kratten creëren we een tijdelijke ondergrond, waaraan mossellarven zich kunnen hechten en waar ze zich kunnen verstoppen voor predatoren. Na verloop van tijd valt de krat uit elkaar en houd je een volwassen mosselbank over."

De Schorren

© NM - Andries de la Lande Cremer

Nieuwe experimenten

In principe werkt de techniek, zo luidt zijn voorlopige conclusie. "De kratten lijken kansrijk, maar de techniek is nog niet uitgewerkt. Zo moet de afbraaksnelheid van de krat worden afgestemd op de groeisnelheid van de mosselen. En moet de structuur beter

tegen golven kunnen. Dat vergt nieuwe experimenten."

Technologiestichting STW

Die experimenten gaan plaatsvinden. Recent honoreerde de Technologiestichting STW, een overheidsfonds voor de ontwikkeling van nieuwe technologieën, een vierjarig onderzoeksproject. Van der Heide is projectleider. "STW bevordert kennisoverdracht tussen wetenschap en gebruikers. Voor dit STW-project werken we weer samen met Natuurmonumenten, maar ook met STOWA, Rijkswaterstaat en de

Project Waddensleutels

Het project Waddensleutels heeft de kansen en wegen onderzocht voor herstel van een rijke Waddenzee. Centraal stond de hypothese dat biobouwende mosselen het voorkomen van andere soorten stimuleren. Het onderzoeksproject was een samenwerking tussen Natuurmonumenten, Staatsbosbeheer, Rijksuniversiteit Groningen en de Koninklijk Nederlands Instituut voor Onderzoek der Zee (NIOZ). Het project is gefinancierd uit het Waddenfonds en bestond uit de volgende onderdelen:

- De onderzoekers hebben meerdere experimenten uitgevoerd uit om inzicht te krijgen in welke factoren bijdragen aan **herstel van mosselbanken**. Ze bestudeerden het effect van beheermaatregelen als het storten van mossels en het plaatsen van mosselkratten.
- Met het **isotopenonderzoek** heeft het project het voedselweb in de Waddenzee in kaart gebracht.
- Wetenschappers hebben een **set procesindicatoren** ontwikkeld om de aantasting van het voedselweb en de mate van herstel te bepalen.
- De vergaarde kennis heeft geleid tot **richtlijnen voor natuurherstel** en een **kansrijckdomkaart**, waarmee terreinbeherende natuurorganisaties en overheden kunnen bepalen waar potentie is voor natuurherstel.

Zie www.waddensleutels.nl voor een uitgebreide projectomschrijving.

producenten van de mosselkratten. Al deze partijen financieren mee.”

Drie ecosystemen

De kratten lenen zich voor meer toepassingen. Ook andere ecosystemen lopen aan tegen vestigingsdrempels, veroorzaakt door menselijk ingrijpen. Zo nemen kwelders wereldwijd af, net als veengebieden. “We denken dat we met de kratten een structuur in handen hebben om tot herstel te komen. Het systeem is net lego; je kunt ze op elkaar klikken en er allerlei vormen mee maken.” Van der Heide test de kratten in drie systemen. “Voor mossel- en oesterbanken gaan we in de Oosterschelde aan de slag, voor kwelders bij het natuurgebied de Schorren van Natuurmonumenten op Texel. We bekijken daar of de kratten kwelderafslag tegengaan, of nog beter: aangroei bevorderen. Met de kratten geven we kwelderplanten een kans. De planten helpen elkaar en vangen slib in, waardoor hopelijk een robuuste kwelder ontstaat.”

Trilveen-veenmos © Natuurmonumenten - Janko van Beek

Fochteloërveen

De kratten komen ook terecht in het Fochteloërveen, tevens een gebied van Natuurmonumenten. “Nieuw trilveen ontwikkelt zich moeizaam. Trilveen groeit vanaf de waterbodem, maar het water is daar vaak te dynamisch of te troebel. Onze kratten leggen we halverwege het water waar het als tijdelijke groeibodem fungeert. We hopen dat het verse trilveen naar de waterspiegel drijft, en daar zichzelf in stand houdt.”

Symposium 16 april 2015

Op 16 april 2015 presenteerde Waddensleutels de belangrijkste en meest relevante resultaten voor beleid en beheer van de Waddenzee. ‘Overleven in de Waddenzee’, luidde de titel van het symposium

Het symposium is samen met Mosselwad georganiseerd. In de zaal zaten beheerders, beleidsmakers, vergunningverleners, mosselvisserij en organisaties

die betrokken zijn bij de Waddenzee. Acht presentaties kregen ze te horen. Zo vertelde Tjisse van der Heide over de ambities van een rijke Waddenzee, Johan van de Koppel over het herstel van mosselbanken en Han Olff over kiezen in een rijke Waddenzee.

Presentatie Wilfred Alblas tijdens symposium

Enquête deelnemers

Tijdens het symposium is een enquête gehouden onder de deelnemers. De boodschap uit de zaal was duidelijk: denk groot, groter, grootst. Op de vraag ‘Op welke schaal moeten we de Waddenzee gaan beschermen?’ koos 40 procent voor ‘mondiale fly- en swimway’, 26 procent koos ‘in trilateraal verband’. Een grote meerderheid (62 procent) wees de visserij aan als belangrijkste bedreiging voor de natuur in de Waddenzee. 14 procent vond klimaatverandering de grootste bedreiging.

Vervolgonderzoek zou zich eerst moeten richten op:

Vertrouwen in terreinbeheerders

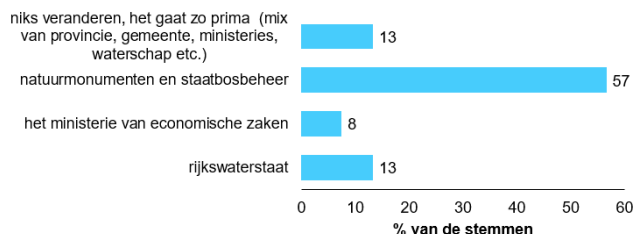
De meerderheid (58 procent) vond het tijd voor de herintroductie van de stekelrog en de ruwe haai. In het beheer krijgen de landelijke terreinbeheerders het meeste vertrouwen. Op de vraag ‘Wie zou de natuur in de Waddenzee moeten beheren?’ koos 57 procent voor Natuurmonumenten en Staatsbosbeheer. De opties ‘niets veranderen, het gaat prima zo’ en ‘Rijkswaterstaat’ eindigden met 13 procent gelijk.

Grote betrokkenheid

Vervolgonderzoek is nodig. In de zaal was grote steun (45 procent) voor kennisontwikkeling van de diepere delen van de Waddenzee. Meer onderzoek

naar herstel van zeegras en mosselbanken kreeg 29 procent van de zaai mee. Grote betrokkenheid bij de Waddenzee was er zeker. Maar liefst 93 procent gaf aan de zij ook vrijwillig wilden bijdragen aan vervolgonderzoek.

Wie zou de natuur in de Waddenzee moeten beheren?

De buitenwacht

‘We moeten nu keuzes maken’

Hoe kijkt de buitenwereld aan tegen het project Waddensleutels? In deze rubriek vertellen externe betrokkenen over het belang van het onderzoek en de mogelijke consequenties van de resultaten. In deze aflevering: Bram van de Klundert, directeur van het Waddenfonds.

Het Waddenfonds maakte Waddensleutels financieel mogelijk. Juni 2009 zette het fonds het licht op groen met een bijdrage van 3,1 miljoen euro. Inmiddels loopt het onderzoeksproject ten einde. “Niet alleen van Waddensleutels, maar ook van drie andere grote onderzoeksprojecten gefinancierd door het Waddenfonds, namelijk Metawad, Mosselwad en WaLTER”, vertelt Van de Klundert. De onderzoeken leveren volgens hem een schat aan waddenkennis op. Maar wat hem ook opvalt zijn de enorme kennisleemten in de Waddenzee. “We weten nog veel niet. Waddensleutels heeft de wadplaten onderzocht, Metawad de trekvogels, maar hoe zit het met de toppredatoren en de wereld onder water? En wat zijn nu echt de cruciale sleutelfactoren om een rijke Waddenzee te realiseren.”

Studietijd voorbij

Onderzoeksvragen te over, maar desondanks lijkt binnen het Waddenfonds het gros van de studietijd voorbij. “De provincies hebben in 2012 besloten om, behalve de Waddenacademie, geen nieuwe onderzoeksprogramma’s te financieren. We gaan nu investeren in concrete maatregelen. Willen onderzoekers nieuwe initiatieven gefinancierd krijgen, dan moeten ze met een wervend verhaal komen om het bestuur te overtuigen.”

Verkrumelen

Met nog twaalf jaar voor de boeg wil het Waddenfonds het verschil maken. “We bouwen het Waddenfonds om van een subsidiepot naar een investeringsfonds met concrete doelen. Dertig miljoen per jaar

besteden is een fors bedrag, maar als we het verkrumelen over het Waddengebied bereik je niet de fundamentele transities die nodig zijn. We willen het geld daarom gericht inzetten om een wezenlijk verschil te maken voor economie en ecologie van het Waddengebied. Binnenkort gaan we heldere keuzes maken, doelen kiezen die we binnen twaalf jaar kunnen bereiken.”

Prioriteiten

Van de Klundert's hamvraag voor dit najaar: welke maatregelen zijn essentieel? De Waddenfondsstudies, waaronder Waddensleutels, geven hierop geen pasklaar antwoord, constateert hij. “Ik zie maatregelen doorschemeren, maar onvoldoende concreet en niet in de volle breedte afgewogen. Elk onderzoek focust op een deelgebied, bijvoorbeeld de wadplaten of de trekvogels. Maar wat heeft prioriteit voor een rijke Waddenzee: minder slib in de Eems-Dollard of het aanleggen van kwelders? Wat zijn de sleutelfactoren waarin wij moeten investeren?”

Uitnodigen

Van de Klundert wil de wetenschap betrekken bij het opstellen van doelen en een maatregelenpakket. “Ik hoop dit najaar alle sleutelfiguren bij elkaar te krijgen om mee te denken over onze agenda.” De samenwerking binnen Waddensleutels tussen natuurbeschermers en wetenschap juicht hij toe. “De natuurbescherming stuurt de wetenschappelijke nieuwsgierigheid, die in principe onverzadigbaar is, om antwoorden te vinden op concrete beheervragen.”

Herstellen kan

Waddensleutels biedt wel handvaten voor de agenda. Zo dienen de mosselbanken zich volgens Van de Klundert aan als een belangrijke sleutelfactor. “Er zijn sterke aanwijzingen dat mosselbanken het hele ecosysteem verrijken. Ongestoorde wadplaten moeten we daarom met rust laten. Het duurt lang eer beschadigde banken zich herstellen.” Het areaal mosselbanken vergroten, bijvoorbeeld met natuurbouw, ziet Van de Klundert als een haalbare kaart. “Ik heb beelden uit mijn jeugd van een hobbelige Waddenzee, vol met hoge mosselbanken. Natuurlijk kunnen we dat herstellen, zowel technisch als economisch. Maar dan moet je het wel echt willen. En dat is een politieke keuze.”

Beeldverhaal spin-off Waddensleutels

Zeegrasherstel in de Waddenzee

In deze rubriek laten we met een beeldverhaal zien waar de onderzoekers van Waddensleutels aan werken. Deze aflevering gaat in op een spin-off van Waddensleutels, namelijk het herstelproject van groot zeegras. Recent haalden ze zeegraszaad uit het Duitse Sylt.

Voor zeegrasherstel wordt zaad van zeegras opgehaald van de velden bij het Duitse eiland Sylt. Op 21 augustus en 4 september 2015 reden ploegen richting Sylt.

Het zeegrasproject kan niet zonder de inzet van vrijwilligers. In totaal hielpen 32 vrijwilligers mee. Een koelwagen ging mee om het zeegras gekoeld naar Nederland te brengen.

Met speciale wadloopschoenen gingen de vrijwilligers het wad op.

Laura Govers, onderzoeker van Waddensleutels, vertelt over zeegras. Bij Sylt groeien twee soorten: klein zeegras (*Zostera noltii*) en groot zeegras (*Zostera marina*). De vrijwilligers moesten groot zeegras plukken. Het verschil is gemakkelijk te zien. Groot zeegras is groter.

Om het zaad in groot zeegras was het te doen.

Het plukken van zeegras was een zware klus. Het kostte vier tot vijf uur om 250 kilo zeegras in vuilniszakken te verzamelen.

Het zeegras werd vervolgens in doorzichtige uienzakken gestopt, met daaraan een blauwe drijver.

In elke zak zat circa 800 gram zeegras. Na het plukken zijn de zakken meteen gekoeld naar Nederland gebracht.

Bij Schiermonnikoog en het Uithuizerwad zijn de zakken aan een stelling bevestigd, bestaande uit een ingenieuze constructie met pijpen. Al drijvende kon de constructie naar de juiste locatie worden geduwd.

Bij eb kwam viel de constructie met de zakken zee-graszaden droog en werden ze met pennen vastge-maakt aan de wadbodem. Daar blijven ze tot novem-ber liggen. In de tussentijd kan het zeezaad zich verspreiden. Afgelopen jaar zagen de onderzoekers bij Uithuizerwad en Schiermonnikoog uitbreiding van groot zeegras, respectievelijk met 400 en 1.000 planten.

Bij Texel viel het resultaat vorig jaar tegen. Dit jaar bekijken onderzoekers de invloed van golven, pieren en algen op de kieming en groei van zee-graszaden. Op de foto graven ze horregaas in om wadpiere te weren.

Boven de verschillende plots op Texel hangen de uienzakken met zeegras. Juni 2016 zal blijken of golven, pieren of algen het succes in de weg zitten.

Foto's: Sanne van Gernerden, Annemieke van Atteveldt, Janneke Slump, Cynthia Borrás, Eckard Boot

Extra maanden Waddensleutels

Een paar maanden extra tijd kregen de onderzoekers van Waddensleutels om de enorme dataset uit te pluizen. Nu stopt het project echt, maar de wetenschap gaat verder.

Afgelopen april presenteerde Waddensleutels, samen met Mosselwad, de resultaten in Leeuwarden. Het symposium zou het sluitstuk vormen. Desondanks kwam er een verlenging van een aantal maanden. Meer ruimte voor wetenschappelijke analyses was hard nodig, stelt Laura Govers, die als extra onderzoeker voor een paar maanden werd aangesteld. Govers dook in de enorme dataset van 12.000 wadmonsters, waarvan de stabiele isotopen zijn bepaald. "Een unieke en waardevolle dataset, die nog onvoldoende was uitgewerkt. Zonde om te laten liggen, omdat het veel nieuwe informatie kan opleveren."

Grasduinen in data

De afgelopen maanden grasduinde Govers door de dataset. Op zoek naar een antwoord op de vraag: waar bevindt zich het hart van het web? Oftewel: waar zitten de meeste soorten? "De isotopenwaarden geven aan dat het hart hoofdzakelijk bestaat uit kleinere vissoorten, zoals haring, sprat en wijting. Met die soorten, en dus het hart van het voedselweb, gaat het slecht. Dus niet alleen ontbreken in het voedselweb het fundament – lees: de mosselbanken – en de toppredatoren, maar ook het hart is niet op orde."

Garnaal

© Natuurmonumenten - Ron Offermans

Sleutelbeesten

Govers wil voorspellingen kunnen doen. Daarvoor sleutelt ze momenteel aan een model om de isotopenwaarden te koppelen aan de biomassatrends. "Het model brengt de gevolgen van verschuivingen, zoals de toename van krabben en garnalen, in beeld. Waddensleutels heeft een schat aan basismateriaal opgeleverd. In vervolgonderzoek gaan we op zoek naar sleutelbeesten. Sleutelbeesten zijn kwetsbare soorten of groepen met veel verbindingen. Deze soorten of groepen verdienen extra aandacht en

bescherming. Ze spelen een belangrijke rol in het voedselweb."

Baseline blijkt heterogeen

Stikstofisotopen vertellen waar een dier in het voedselweb zit. "Om de positie van dieren te bepalen, moeten we eerst de *baseline* van het stikstofsignaal kennen. Dat is het signaal van de nullijn van het web, die van de primaire productie", legt Jeltje Jouta, onderzoeker van Waddensleutels, uit. Het vaststellen van de baseline blijkt ingewikkelder dan gedacht. "De baseline is ruimtelijk veel heterogener dan we de afgelopen jaren aannamen. Eerder vermoedden we een geleidelijke verschuiving van de baseline in de Waddenzee van west naar oost. Het ligt echter veel ingewikkelder. De baseline verschilt per locatie sterk." Jouta probeert de lokale verschillen te verklaren. Ze vergelijkt tal van abiotische factoren, zoals de saliniteit en de diepte van de geul. "We gaan door met dit onderzoek", zegt Jouta. Een wetenschappelijke publicatie hierover is in de maak.

Verrassing in lepelaarsdieet

Over het lepelaarsdieet deed Jouta een ontdekking. Volgens de beschikbare literatuur eten lepelaars vooral garnalen. "Dat lijkt op het eerste gezicht ook zo. Kots van lepelaars lijkt vooral te bestaan uit resten van garnalen. Hun harde schild is lastig te vertieren." Maar waarom komt de groei van de lepelaarpopulatie in de Waddenzee dan tot stilstand en gaat de overleving van lepelaarjongen zo achteruit, vroeg Jouta zich af. Garnalen zijn er immers in overvloed. Sterker nog: ze nemen toe. "Toen we de kots nauwkeurig bekeken, bleken er ook resten van andere prooidiersoorten in te zitten. Rekenen we deze resten om naar hun gewicht, dan blijkt de garnaal een klein deel van het menu te zijn."

Lepelaars

© Natuurmonumenten - Gerhard Kornelis

Indicator

Het isotopenonderzoek bevestigt dit beeld. Jouta: "Lepelaars eten niet alleen garnalen, maar vooral ook platvis en grondels. Garnalen vormen hooguit tien tot twintig procent van het menu. Nu we het exacte menu weten, kunnen we de lepelaar gebruiken als indicator voor de staat van de Waddenzee."

Wetenschap gaat door

Het project Waddensleutels eindigt, maar de wetenschap gaat door. "Wetenschap kost tijd. Het duurt zeker twee jaar totdat alle wetenschappelijke output in publicaties is gepubliceerd", vertelt Govers. De dataset wordt openbaar, verzekert ze, zodat ook andere wetenschappers de data kunnen inzien en gebruiken.

Wetenschappelijke publicaties

Marjolijn Christianen, onderzoeker van Waddensleutels, bereidt op het ogenblik twee wetenschappelijke publicaties voor. "Eén publicatie gaat over het belang van mosselbanken voor de biodiversiteit van wadplaten. In het artikel publiceer ik de resultaten van de bemonstering in 2013 van zes mosselbanken en van zes controlegebieden in de buurt. In de andere publicatie concludeer ik dat de primaire productie in de Waddenzee grotendeels bestaat uit kiezelwieren op wadplaten." Publiceren vergt een lange adem, vertelt Christianen. "Voor wetenschappelijke artikelen lezen co-auteurs, redacteurs en externe peer reviewers kritisch mee."

Navolging

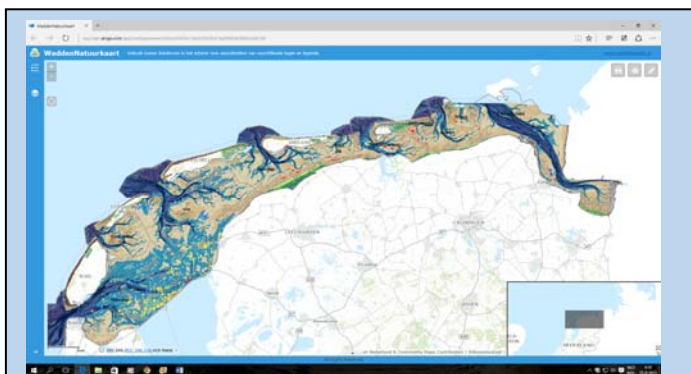
De opgedane kennis, ervaring en aanpak van Waddensleutels krijgt navolging. Zo vinden de mosselkratten elders toepassing (zie artikel in deze nieuwsbrief) en werken wetenschappers en natuurbeschermers samen binnen andere herstelprojecten, zoals het zeegrasproject (zie beeldverhaal) en het behoud van Griend. "Natuurbescherming en wetenschap hebben elkaar binnen Waddensleutels gevonden", aldus Govers.

Kop Volkskrant verklaard

'Stop met vissen in de Waddenzee'. Deze kop prijkte donderdag 16 april 2015, op de dag van het Waddensleutelscongres, boven een artikel in de Volkskrant. In de krant vertelt Han Oloff, hoogleraar ecologie aan de Rijksuniversiteit Groningen, over de bevindingen van Waddensleutels. De kop deed stof opwaaien. In deze nieuwsbrief licht hij zijn uitspraak toe.

Zelf had Oloff de kop niet uitgekozen, als hij had mogen kiezen. De eindredacteur bepaalt de koppen in de krant, legt Oloff uit. Hij staat er wel vierkant achter, ook achteraf. Daarom herhaalde hij zijn stelling later op televisie, bij EenVandaag. "Nuanceren of distantiëren doe ik niet. De visserij zou in de Waddenzee absoluut moeten stoppen", herhaalt Oloff. Hij prijst het artikel. "De journalist vroeg mij naar de grote bedreigingen in de Waddenzee. Wat staat een rijke Waddenzee, met een volledig voedselweb, in de weg? Mijn antwoord luidde: de visserij. Willen we een volledig voedselweb, dan zou de visserij moeten stoppen."

Resultaten Waddensleutels online

Waddensleutels maakt de onderzoeksresultaten gratis voor iedereen toegankelijk. Op de website www.waddensleutels.nl staan alle nieuwsbrieven, rapporten en publicaties. Via de speciale site www.waddennatuurkaart.nl is een interactieve kaart te vinden van de Waddenzee met informatie over soortenrijkdom en kansen voor herstel in de Waddenzee. Ook de dataset komt online beschikbaar.

Kanoetstrandlopers © Natuurmonumenten - Ruben Smit

Onbalans voedselweb

Oloff verwijst naar de voedselwebstudie die in Waddensleutels is gedaan. De voedselweb-reconstructie op basis van het isotopenonderzoek laat volgens hem een onbalans zien. Naar analogie van een voetbalelftal zegt hij: "Op het middenveld staan twee groepen. Aan de ene kant de garnalen en krabben, aan de andere kleine vissen, zoals sprat en haring. Beide bevinden zich centraal in het voedselweb. Garnalen en krabben zijn aan de winnende hand,

terwijl kleine vissen de afgelopen decennia afnemen. Het gaat er ronduit slecht mee. Hierdoor hebben toppredatoren zoals de grote stern die van dergelijke kleine vissoorten afhankelijk zijn steeds minder voedsel." Olff ziet de garnalenvisserij als 'de meest waarschijnlijke verdachte' die ervoor zorgt dat het middenveld van het voedselweb verschuift van kleine vissen naar garnalen en krabben. "Dat zijn de stofzuigers, de afvalopruimers. Zij profiteren juist van de bijvangst en visserij die de bodem beroert."

Visserij

© Natuurmonumenten - Alje Zandt

Wereldwijd

Dat intensieve visserij mariene ecosystemen schaadt, staat volgens Olff wetenschappelijk niet ter discussie. Stapels rapporten wijzen dat uit. "Overal ter wereld is aangetoond dat visserij schadelijke gevolgen heeft voor ecosystemen. Waarom zou dat dan niet voor de Waddenzee gelden?" vraagt hij zich retorisch af. Hij keert de bewijslast om: "Het bewijs dat visserij niet schadelijk is ontbreekt of rammelt. Visserij in de Waddenzee die de biodiversiteit en natuurlijkheid schaadt is in strijd met internationale afspraken. De Waddenzee is Natura2000-gebied, waar verstoren van doelsoorten niet is toegestaan, tenzij is aangetoond dat menselijk ingrijpen geen impact heeft."

Grootschalige maatregelen

Nederland poldert en sluit compromissen. In de Waddenzee werkt dit model niet, stelt Olff. "De onderzoeksresultaten over het functioneren van de Waddenzee als open ecosysteem laten zien dat we groot moeten denken. Niet kleine postzegels beschermen, maar grote gebieden met rust laten. De Denen durven dat wel. Zij verklaarden de hele Deense Waddenzee als Nationaal Park, waar menselijke verstoring is uitgesloten. Het kan dus wel." Keuzes maken, daar komt volgens Olff op aan. Sterker nog: de keuze is volgens hem al gemaakt. "In de Waddenzee staat de natuur voorop. Die keuze heeft de rijksoverheid gemaakt. Dan moeten we daar ook naar handelen, zeker als onderzoeksprojecten als Wad-

densleutels laten zien dat het niet goed gaat met het voedselweb."

Opiniemaker

Met zijn uitspraak gooide Olff de knuppel in het hoenderhok. Hij kreeg zowel kritiek als bijval. Moet de wetenschap wel zo sterk een rol spelen in het publieke debat? "Dat wordt nadrukkelijk van ons gevraagd", reageert Olff. "We moeten uit onze ivoren torens komen, en ons mengen in maatschappelijke discussies, uiteraard gebaseerd op onderzoeksresultaten. Krijgen we onderzoeksgelden, dan geldt steeds meer als voorwaarde dat we de maatschappelijke implicaties van ons werk aangeven. En dan niet alleen vooraf bij de aanvraag, maar ook na afronding van het onderzoek. Mijn uitspraak in de Volkskrant past in dat licht."

Colofon

Deze nieuwsbrief is een uitgave van het project Waddensleutels. Binnen het project Waddensleutels werken tal van kennisinstellingen en natuurbeschermingsorganisaties nauw samen. In het projectteam zitten:

- Natuurmonumenten
- Staatsbosbeheer
- Rijksuniversiteit Groningen
- Koninklijk Nederlands Instituut voor Onderzoek der Zee (NIOZ)

Voor het project is een subsidie verkregen uit het **Waddenfonds**.

Tekst: Addo van der Eijk

Website: www.waddensleutels.nl

Voor meer informatie over het project kunt u terecht op de website www.waddensleutels.nl, bij projectleider Quirin Smeele van Natuurmonumenten, e-mail: g.smeele@natuurmonumenten.nl